

*др Драган К. Николић,
асистент Правној факултету у Нишу*

НАЧИН И ОКОЛНОСТИ ДОНОШЕЊА СРПСКИХ УСТАВА

Сви устави Кнежевине и Краљевине Србије су настали у распону од седамдесетак година, али између друштвених услова у време доношења првог и оних у време доношења последњег као да стоје читави векови. Своје правне и политичке установе нововековна Србија је почела да изграђује са немалим закашњењем у односу на многе ондашње државе, па отуда и згуснутост у њеном државноправном развоју; уз свеколико и тешко историјско оптерећење, она ће за мање од једног века превалти задивљујући пут од државе типа примитивне патријархалне деспотије до уставне и парламентарне монархије. Начин доношења српских устава, пак, био је условљен и усмераван конкретним укупним околностима под којима се уставно питање решавало, а оне по правилу нису остављале места за сталожену уставотворну делатност. Део политичког и уставног развоја Србије — динамичног, богатог значајним достигнућима, али и пуног противуречности — јесте и чињеница да, строго правнички посматрано, ниједан њен устав није донет по поступку предвиђеном у претходном; околности су диктирале не само садржину, већ често и сам начин доношења појединих устава. Сретењски устав је донет почетком 1835. под јаким утиском који је оставила Милетина буна као врхунац свеопштег незадовољства у Србији тежњама кнеза Милоша да настави своје самовлашће и онда када су се већ били стекли услови за другачије уређење врховне власти и за давање уставних и законских гаранција макар основних права грађана. Ни следећи, Турски устав из 1838, иако донет стотинама километара далеко од Србије, није био нимало поштеђен дејства оних околности које су изнудиле доношење и Сретењског устава. Напротив, оне су се испољиле у још заостренијем виду и указале да се уставно питање у Србији даље може решавати само у правцу још већег ограничавања и сужавања Кнежеве личне владавине; старешинска олигархија израсла у Милошевој сенци („уставобранитељи“) показала је довољно снаге и истрајности да на себе преузме тај задатак. Намеснички устав је 1869. године донет у потпуно измењеној политичкој и уставној ситуацији. Светоандрејска скупштина 1858—59. године је, рушећи уставобранитељски режим, означила да се Народна скупштина (уз кнеза и савет) све озбиљније појављује као чинилац у врховној власти, те да будућа уставна реформа мора ово имати у виду. На један умеренији начин то је и признато 1861—62. у уставном законодавству кнеза Михаила. По тим истим законима устав се није могао мењати за време кнежевог малолетства, али је након убиства кнеза Михаила, Намесништво ову формалну сметњу вешто заобишло добро смишљеним потезима Јована Ристића; за доношење новог устава он је придобио управо оне појединце и групе од којих се могло очекивати највеће противљење. Код Устава од 1888. утицај околности на начин његовог доношења је најочигледнији: када је Влада 1881. била и формално отворила уставно питање, кнез Милан је његово решавање одлагао зато што је постојећи однос политичких снага указивао да ће — буде ли се поштовала уставотворна процедура предвиђена Намесничким уставом — нови устав писати Радикална странка. Тек када је радикалско вођство у битно измењеним околностима било спремно да одрицањем од дела свог ранијег програма плати цену доласка на власт, нови устав је донет; након постигнутог компромиса, ни Краљу, ни страначким вођама више није био од значаја важећи уставотворни поступак, па стога није ни испоштован. Устав од 1901. је октроисан након враћања на снагу (1894—1901) Намесничког устава, многих политичких и дворских скандала, и у условима када је Радикална странка поцепана на две фракције, а Напредна и Либерална готово без свог страначког идентитета. Околност која је битно

утицала на његово октроисање је и Краљева нескривена склоност ка личном режиму. Најзад, Устав од 1903. (у ствари, Устав од 1888. са незнатним изменама), доноси се у ванредним околностима након убиства краљевског пара, када су, далеко од очију јавности, уставно питање решавале снаге које су припремиле и извршиле мајски преврат; Народно представништво је једино имало да по хитном поступку легализује одлуку о промени династије и о враћању на снагу Устава од 1888. године.